

*До спеціалізованої ради К. 64.051.22
Харківського національного
університету імені В.Н.Каразіна*

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Валесяна Сергія Віталійовича
«Історичний капіталізм та сучасний світовий порядок:
політологічний вимір»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук
за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Актуальність дослідження «Історичний капіталізм та сучасний світовий порядок: політологічний вимір» зумовлюється, перш за все, світовими економічними труднощами через пандемію COVID-19. Цей виклик каталізував дискусії щодо ймовірності різноманітних сценаріїв майбутнього капіталістичної еволюції – від загибелі «ліберального капіталізму», поширення «інклузивного капіталізму» та до панування «посткапіталізму». Водночас, чинник, що обумовлює необхідність наукового дослідження «історичного капіталізму», – деградація України, остаточно демаскована російсько-українським військовим протистоянням.

У цьому контексті безумовної значущості набуває наукова мета, спрямована на «виявлення особливостей і причин загострення міждержавної конкуренції за гегемонію, функціонування світ-системи в контексті глобальної політичної та економічної кризи й місця України у новому світовому порядку ХХІ століття [с. 17 – дисертація].

Потрібно вказати, що вказаній меті також цілком відповідають і завдання, що відображають шлях від узагальнення теоретичних напрацювань до вирішення практичних питань щодо сучасної України. Коректно сформульовані об'єкт, предмет та елементи наукової новизни дисертації, кількість і кваліфікаційні ознаки яких відповідають нормативним вимогам.

До безумовних переваг наукової праці С.В. Валесяна потрібно віднести опрацювання «світ-системної теорії» в методологічних межах системного

аналізу, структурно-функціонального підходу, компаративного аналізу соціальних трансформацій та інституційного аналізу.

Вдале використання історико-генетичного методу дозволило здобувачеві послідовно розкрити теоретичні витоки, основні напрацювання й історичні віхи творення «світ-системної теорії» – від праць провісника Фернана Броделя до напрацювань Іммануїла Валлерстайна, Джовані Аррігgi, Андре Гундера Франка, Саміра Аміна. Відзначимо, що в дисертаційній роботі простежується намагання відобразити взаємовплив думок різних авторів, фіксувати зміни в їхніх переконаннях й окреслити підстави для наукових дискусій.

Такий підхід виправдовує розгляд у першому розділі дисертаційної роботи («Методологія світ-системного аналізу: проблема історичного пізнання») «світ-системної теорії» як «методології розуміння причин глобальної нерівності та прояснення принципів розподілу держав в ієрархії світового обміну з урахуванням географічного положення» [с. 16 – дисертація].

У підрозділі 1.1. «Синтез веберіанства та марксизму в контексті вивчення генезису капіталізму» увага приділяється передумовам творення «світ-системної теорії» розглядається теоретичне підґрунтя появи уявлень про «географічний розподіл праці» [с. 28 – дисертація]. До переваг можна віднести аналіз категорії «історичного часу» Ф. Броделя крізь розподіл на: 1) короткий час зміни подій; 2) циклічний час, що описує цикли підйомів і спадів; 3) тривалий час (фр. Longue durée), які підтримують цілісність цивілізацій.

Ці акценти надають можливість надати пояснення, чому: 1) «світ-системний» аналіз виступає альтернативою ліберальним і марксистським теоріям генези держави, революцій і глобалізації; 2) капіталізм виникає на підґрунті стагнації трьох інститутів феодалізму: сеньйоріальної влади, держави, церкви; 3) описати природу капіталізму як нетотожну «вільному ринку».

У підрозділі 1.2. «Принцип географічної залежності та витоки історичної недорозвиненості держав» визначається основне протиріччя капіталізму, що є явищем світ-економіки, а не національних держав. Розбіжності політичного устрою капіталізму розглядаються крізь призму наближення капіталістичної світ-економіки до повного панування ринкових принципів, що загострює соціальні, економічні та, перш за все, політичні протиріччя системи. Капіталізм у зв'язку із цим остаточно руйнує свій «захисний шар», що вказує на експлуататорську природу системи, і забезпечує соціальну базу для завершення процесу руйнації політичної системи. Водночас, зосереджується увага на тому, що один зі способів вирішення криз капіталізму – їх перенесення на майбутнє та географічна експансія.

У підрозділі 1.3. «Генеза європейських держав: діалектика між капіталом і територією у світ-системі» здобувач розглядає причини політики європейського меркантилізму у XVIII ст., як-от: : поселенський колоніалізм, капіталістичне рабство й економічний націоналізм. Здобувач стверджує, що «трансдержавна структура обміну не утворює універсальних політичних або економічних інститутів..., але є гетерогенною та ієрархізую є простір навколо себе, тим самим утворюючи багатошарову структуру залежності центру від периферії та навпаки. Саме ієрархізація соціального простору – є головною характеристикою матеріальної експансії світ-економіки» [с. 61 – дисертація].

У підрозділі 2.1. «Війна та обмін: моделі формування держав у контексті географічного положення у світ-системі» (розділу II «Альтернативний погляд на сутність та причини політичних трансформацій: критика концепцій буржуазних революцій») – висвітлено різні підходи до сутності революцій крізь розбіжності між «режимною мобілізацією і протестною мобілізацією» [с. 65-66 – дисертація].

Такий шлях подолання надмірного економічного накопичення стає прийнятним, коли капітал уже не може приносити прибутки. Надлишковий

капітал примушує шукати прибуткові вклади в новому географічному просторі. Так відбувається просторове розширення системи накопичення.

У протилежному випадку, коли капітал не знаходить простору для засвоєння, відбувається його девальвація. Тоді виникає «криза пересування», що відображає проблему балансу сил, яка призводить до ослаблення гегемону та виведення на орбіту нової держави-ядра, і розпочинає період накопичення капіталу шляхом позбавлення прав на володіння. Історична практика цього процесу втілюється в переведенні різних прав власності (суспільної, державної) у приватну власність або в колоніальному привласненні ресурсів.

У підрозділі 2.2. «Конкуренція в центрі та на периферії світ-системи: революційні трансформації в контексті боротьби за гегемонію» йдеться про системні цикли накопичення капіталу, де кожний новий цикл призводить до більшого охоплення простору системою взаємовідносин «центр-периферія». Під час кожного наступного циклу ці форми приводять до появи нової панівної сили та нової організації системи накопичення, змінюючи географію історичного капіталізму. Цикли просторової експансії історичного капіталізму мають важливу особливість: кожний наступний етап відтворює ті урядові й економічні стратегії та структури, які були витиснені в попередньому циклі.

Підрозділ 2.3. «Мобілізація та децентралізація держав на периферії: Росія vs Польща» висвітлює переходи між історичними циклами капіталістичного накопичення як маятниковий рух між імперськими космополітичними та національними корпоративними структурами. Імперські космополітичні структури були названі екстенсивними режимами, а національні корпоративні – інтенсивними. Екстенсивні режими проводять територіальну експансію. На відміну від них, інтенсивні консолідують засвоєний простір.

Підрозділ 3.1. «Роль політичної еліти у боротьбі за майбутнє: «анархічний порядок» чи нова світ-система?» (розділ III. «Глобальна

турбулентність та доля світ-системи у ХХІ столітті») присвячено розгляду «розколу еліт», що паралізує державу та відкриває шлях для мобілізації соціальних рухів. Є всі підстави погодитися із зауваженням здобувача, що «практично всі масштабні революції стали наслідком не економічної кризи капіталістичних ринків, а наслідком краху урядів та серій воєнних поразок на міжнародній арені» [с. 142 – дисертація].

У підрозділі 3.2 «Україна на периферії світ-системи: можливості та перспективи» констатовано, що «в Україні повною мірою почався процес периферізації» [с. 146 – дисертація]. До ознак цього процесу віднесено:

- 1) зміну політичного дискурсу політичних еліт на більш неоліберальний лад;
- 2) інтеграцію економіки у світовий ринок на правах сировинної периферії;
- 3) імітаційний характер капіталізму взагалі; 4) перетворення олігархічно-бюрократичних груп на прихильників глобально-імперського проекту США як головного гаранта всієї системи в цілому.

Важливо, що авторитарний тип управління та посада президента (роль якого зростає до рівня головного «патрона» політичних кланів) перетворюється на типову модель відносин між органами влади (як центральними, так і місцевими) та бізнес-групами [с. 148 – дисертація]. Відтак, «політична могутність українських капіталістів розцінюється ... як вплив на прийняття політичних рішень, результати виборів та спрямування державної політики на захист вузьких приватних інтересів» [с. 155 – дисертація].

Отже, на підставі здійсненого аналізу можна констатувати, що мета дисертаційної роботи в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація – завершена, внутрішньо логічна наукова праця.

На наш погляд, теоретичні узагальнення та практичні міркування, висвітлені в дисертації, можуть бути використані в наукових розвідках, а також у викладанні загального курсу «Політологія» та спецкурсів у закладах вищої освіти.

Ознайомлення з текстом автореферату та дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом вони відповідають вимогам, що висуваються МОН України. У тексті автореферату відображені основні положення, зміст, результати та висновки здійсненої дисертаційної роботи. Зміст автореферату й основні положення дисертації є ідентичними.

Проте, необхідно зосередити увагу на недоліках. По-перше, це нехтування можливостями історіографічного огляду через порушення у висвітленні історичної послідовності творення, процесу нагромадження й узагальнення знань у межах «світ-системної теорії». Наприклад, посилання на праці І. Валлерстайна, Д. Аррігgi, А. Г. Франка, С. Аміна не відображають того факту, що у певний період ці діячі були соратниками («банда чотирьох»), але з часом їхні наукові погляди почали суттєво розрізнюватися. Це призводить до того, що здобувач, розглядаючи доробки тих або інших авторів, залишає поза увагою час, коли були створені їхні праці.

По-друге, це схематизація висновків, що знецінюють працю. Наприклад, «2. Визначено ступінь значущості процесу поширення капіталістичної моделі виробництва та тенденції до збільшення масштабу обміну в європейській системі держав у контексті формування сучасного глобального світового порядку» [с.163 – дисертація].

По-третє, це своєрідний стиль викладу, який призводить до:

1) емоційних суджень. (Наприклад, «Головні методологічні інтуїції, виявлені М. Вебером у роботі «Протестантська етика та дух капіталізму» [32], не перестають привертати увагу дослідників» [с. 28 – дисертація]);

2) відсутності посилань, що спричиняє руйнування межі між міркуваннями цитованих авторів і власними роздумами здобувача. (Наприклад, «Всупереч цій ідеї, стверджував Шумпетер, історично «досконала конкуренція» навряд чи взагалі коли-небудь існувала і вже не могла служити зразком ефективності в сприянні довгостроковому економічному зростанню. Навпаки, система ділового підприємства, що складається з великих і сильних одиниць контролю, мала всі можливі

переваги перед «досконалою конкуренцією», не маючи її недоліків» [с. 129 – дисертація]);

3) тяжіння до риторичних запитань (Наприклад, «Апокаліптичні прогнози Мальтуса, Сміта та Маркса поки що не реалізувалася в житті, але доволі логічно запитати: чому ця тенденція себе не виправдала?» [с.121 – дисертація]. Додамо й назву підрозділу «3.1.Роль політичної еліти у боротьбі за майбутнє: «канархічний порядок» чи нова світ-система?»).

Окремо необхідно вказати на системні огріхи редакторської праці, як-от: відсутність единого стилю подання прізвищ та імен науковців; помилки; повтори тощо.

Проте, висловлені зауваження не ставлять під сумнів отримані наукові результати та можуть бути, на наш погляд, враховані в подальшій науковій діяльності дисертанта.

Підсумовуючи, зазначимо, що дисертаційна робота з досліджуваної проблеми виконана вперше та поглиблює наявні знання політичної науки. Дисертація – завершена кваліфікаційна наукова праця, у якій отримано нові науково обґрунтовані та практично цінні результати.

Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота їх викладення в опублікованих працях відповідають вимогам до кандидатських дисертацій. Потрібно відзначити, що науково-теоретичне значення дослідження С.В. Валесяна пов’язано також із його виконанням у рамках науково-дослідницької теми кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Реформування політичної системи України у глобальній та порівняльній перспективі» (№ 0119U102298).

Відтак, є всі підстави вважати, що дисертаційна робота Валесяна Сергія Віталійовича «Історичний капіталізм та сучасний світовий порядок: політологічний вимір», подана на здобуття наукового ступеня кандидата наук, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня

2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ №656 від 19.08.2015, №1159 від 30.12.2015 та №567 від 27.07.2016), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент:

Доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри парламентаризму
та політичного менеджменту
Національної академії державного управління
при Президентові України

Т.К. Пояркова

